

Bude v České republice více želv bahenních?

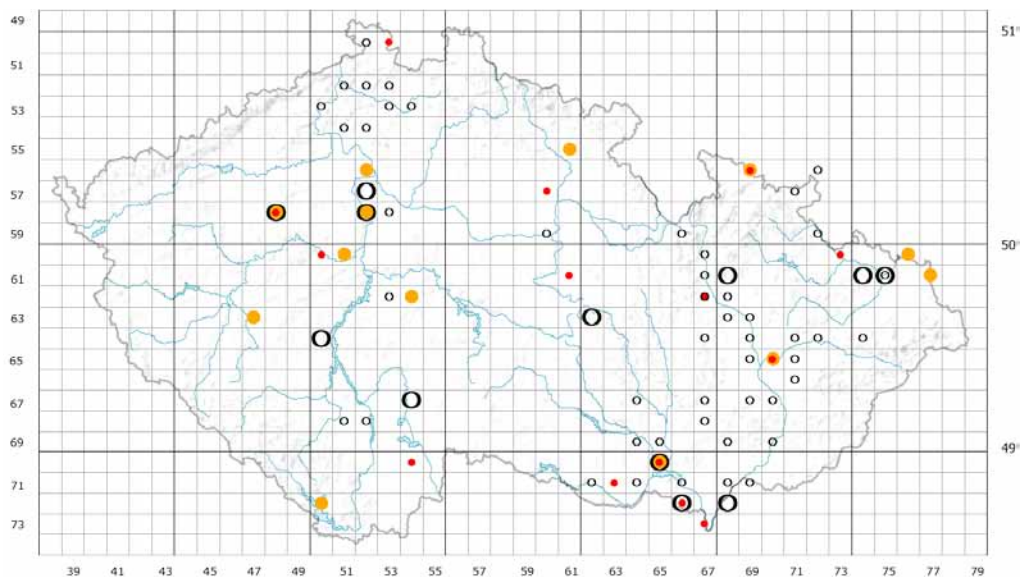
Martin Šandera, Lenka Jeřábková

Želvy jsou součástí české přírody od nepaměti. V současnosti se v naší přírodě můžeme nejčastěji setkat s želvou nádhernou, která je však u nás druhem nepůvodním, pocházejícím z USA. S velkou dávkou štěstí ale můžeme spatřit i druh původní – želvu bahenní. Její pozorování však není jednoduché, a tak je tento druh pro většinu

Čechů neznámý až tajemný. Přestože se u řady populací jedná o vysazené jedince, otazníky o původu některých z nich přetrvávají a zůstává tedy možnost skrytého přežívání původních želv. Každopádně je důležité se tímto druhem zabývat a podniknout taková účinná opatření, aby želva bahenní zůstala i nadále součástí české fauny.

Želva bahenní. Foto: Michaela Jerhotová

kartografická prezentace © AOPK ČR 2015, podkladová data © ČÚZK

○ nálezy do roku 1949 ● nálezy v letech 1950–1989 ● nálezy v letech 1990–2009 ○ nálezy od roku 2010

Výskyt želvy bahenní v ND OP k 11. 1. 2016.

Želva bahenní (*Emys orbicularis*) žije v jižní a střední Evropě, na Blízkém východě a v severní Africe. Dle subfossilních nálezů se v teplejších obdobích čtvrtohor vyskytovala i v severní Evropě, ale s ochlazujícím se klimatem z těchto míst začala ustupovat. Značný pokles nastal až ve středověku především působením člověka, a to kvůli vysušování mokřadů, regulací řek a v menší míře také intenzivním lovem. Výsledkem dlouhodobého tlaku je současný výskyt, který lze v celém areálu považovat za mozaikovitý. Želva bahenní se postupně stala chráněnou ve všech evropských státech, kde se na základě archeologických nálezů o původnosti tohoto druhu nepochybuje.

Želva bahenní je menší, až středně velká želva. Délka krunýře je u samic až 25 cm, u samců 15 cm. Má tmavý, nízce klenutý oválný krunýř s hladkým okrajem s drobnými žlutými skvrnkami a proužky. Stejně zbarvená je i na hlavě, krku a nohou. Hlavu má pokrytou hladkou kůží bez šupin, ocas je kuželovitý, dosti dlouhý, přední končetiny jsou pětiprsté a zadní čtyřprsté. Prsty na předních i zadních končetinách jsou spojeny plovací blánou a zakončeny ostrými zahnutými drápy. Převážnou část života tráví ve vodě nebo v její blízkosti. Nejaktivnější je přes den, kdy se sluní na břehu nebo padlých plovoucích

kmenech. Nejčastěji ji najdeme ve stojatých zarostlých vodách s bahnitým dnem, tůních, slepých ramenech řek a rybnících, kde dává přednost prohrátým mělčinám. Mezi důležité faktory výskytu patří dostupnost osluněných písčitých nebo hlinitopísčitých ploch využívaných ke kladení a inkubaci vajec. Samička klade 4–15 vajíček, které zahrabává někdy i stovky metrů od vody. Inkubace trvá asi 100 dní. Stejně jako u ostatních druhů želv je pohlaví mláďat ovlivněno teplotou v hnízdě. Na severu areálu malé želvičky po vylíhnutí většinou neopouštějí hnízdo a přečkávají v něm až do jara. Želva bahenní je dlouhověký živočich, má potenciál dožít se i sta let. Přezimuje ve vodě dle místních podmínek 5–7 měsíců. Živí se převážně dravě, loví především vodní nebo do vody spadlé bezobratlé (členovce, měkkýše, kroužkovce), v menší míře loví i drobné obratlovce, nepohrdne však ani mršinami.

Chráněný druh

Želva bahenní je v České republice chráněna zákonem 114/1992 Sb. a v aktualizované vyhlášce 395/1992 Sb. je zařazena do kategorie zvláště chráněný, kriticky ohrožený druh. V Červeném seznamu obojživelníků a plazů České republiky je zařazena jako taxon, o němž nejsou dostatečné údaje. Tuto skutečnost potvrzuje i dostupnost, nebo spíše

nedostupnost dat. Při mapování výskytu želvy bahenní v souvislosti s vytvářením atlasu rozšíření plazů ČR v roce 2001 byla želva doložena z 62 polí síťového mapování, ale původnost všech nálezů byla zpochybněna, a to i v některých dalších publikacích. Jak je patrné z dat z Náleзовé databáze ochrany přírody, po roce 2001 je již obsazeno jen 21 polí a od roku 2010 již jen 12 polí. Většinou se jedná o jednotlivé nálezy, kde původnost zvířat je nejistá nebo kde je známá historie importu těchto zvířat do ČR (viz mapa).

Autochtonnost želvy bahenní v České republice dokládají subfossilní nálezy z různých míst. Nálezy alespoň úlomků krunýře jsou zaznamenávány i v posledních letech (např. při různých stavebních výkopech). Želva bahenní postupně z většiny oblastí původního výskytu na území ČR vymizela díky dlouhodobému rozsáhlému vysušování mokřadů a tůní, přeměně okolí zbylých tůní na pole nebo lesy a v neposlední řadě díky lovu pro maso. Od středověku, kdy sloužila jako postní jídlo, byla do ČR také dovážena z jižnějších zemí. Docházelo k převážením tisíců želv napříč Evropou, což se stalo významným faktorem ovlivňujícím „původnost“ nálezů.

Z dochovaných archivních záznamů se lze dovědět jen o některých přesunech. Například již v roce 1603 byly dovezeny z Moravy želvy na třeboňské panství Petra Voka, kde byly chovány a rozmnožovány kromě období třicetileté války až do r. 1754. Ještě kolem r. 1850 byly želvy pravidelně nalézány v jihočeských rybnících a některé nálezy byly také diskutovány jako možný doklad původního výskytu tohoto druhu v našich zemích. V 18. století byl chov želv v Čechách značně rozšířen. Také z první poloviny dvacátého století existují doklady o introdukcích snahách z Vlašimska, Vodňanska, Pardubicka, Chrudimska nebo Znojemska (1901 – Konopiště, 1926 – Hrušovany nad Jevišovkou, 1928 – Vodňany, 1933 – Božice). V některých případech byla popsána i úspěšná reprodukce, což mohlo jednak dokazovat, že přivezení jedinci našli na nových lokalitách vhodné životní podmínky, ale panuje i názor, že na některých lokalitách mohlo dojít výsadkem k posílení v té době ještě existující populace autochtonní.

Snaha o zachování želv

Občasné dovozy a vysazování želv se uskutečnily i v druhé polovině 20. století. Důvodem již nebyl chov želv pro maso, ale snaha o zachování želv v přírodě ČR a tzv. posilování stávajících populací. Tyto neoficiální snahy proběhly v době, kdy nebyly známy veškeré současné poznatky o fylogeografii druhu a nebyly ani odlišovány poddruhy želvy bahenní. Zřejmě nejznámější výskyt geograficky nepůvodní linie želv bahenních v ČR představuje rozmnožující se populace na lokalitě přírodní památka (PP) Betlém u Věstonické nádrže, jedné z novomlýnských nádrží na jižní Moravě. Celkem zde bylo v letech 1989–1994 postupně vysazeno 22 dospělých jedinců (5 samců a 17 samic) původem z Rumunska z Dunajské delty. V období 2010–2013 bylo označeno celkem 165 exemplářů, odhad populace činil 200 jedinců. Želvy se zřejmě šíří i mimo PP Betlém – někteří jedinci byli zaznamenáni i ve vzdálenosti cca 5 km. Prosperující betlémská populace dokládá, že v ČR jsou či mohou být vytvořeny pro želvu bahenní vhodné podmínky a že má význam činit prospěšná opatření na dalších lokalitách. V Jiho-moravském kraji je více lokalit s aktuálním výskytem želvy bahenní, jedinci jsou však neznámého původu. Je zde ale minimálně teoretická pravděpodobnost, že v regionu želvy dlouhodobě přežívaly a menší původní populace unikaly pozornosti. Tato možnost je pravděpodobná například v oblasti okolo Lanžhota a Lednice. Příkladem je přírodní rezervace (PR) Stibůrkovská jezera, oblast evropsky významné lokality (EVL) Soutok – Podluží nebo národní přírodní památka Pastvíska u Lednice spolu s EVL Niva Dyje. Želvy v PR Červená louka na Rakovnicku jsou jedním z českých pokusů o vysazení. Želvy byly dováženy od 70. let z Maďarska a následně bylo 40 jedinců vypuštěno na lokalitě Červená louka v letech 1983–1987. Rozmnožování nebylo doloženo, až v roce 2013 byla nalezena jedna samice asi 800 m od vodní nádrže a následně umístěna do záchranné stanice Čabárna v Kladně, kde snesla osm vajec. Z nich se vylíhlo šest mláďat, přežilo pět a ta pak byla spolu se samicí vypuštěna v roce 2014 zpět na lokalitu. Želvy z Maďarska představují z fylogeografického hlediska původní linii i pro české

území, přičemž snaha samice o rozmnožení se zdá být nadějná. Další oblastí výskytu je Moravskoslezský kraj, kde lze většinou o původu jedinců spekulovat. Pravděpodobné je dovážení a vypouštění jedinců z Balkánu či Maďarska a smísení se zbytky původních populací. Aktuální výskyt zejména mezi Opavou a Ostravou představuje pravděpodobně desítky (optimisticky možná až stovky) exemplářů. Lokality s aktuálním výskytem jsou např. PR Koutské a Zábřežské louky, Háj ve Slezsku, Jilešovice, PP Jilešovice-Děhylov a PR Štěpán. Seznam celé řady dalších příkladů vypuštěných nebo z chovu uniklých želv by mohl být ještě delší, byly ale jmenovány jen ty nejvýznamnější. Širší přehled lokalit je uveden v publikaci Fauna – Plazi ČR.

Původ želv

Snahy o zjištění původu želv probíhaly již od 90. let 20. století. Úsilí nebylo z dlouhodobého hlediska dostačující a mezi odbornou i laickou veřejností se šířil závěr, že v ČR původní želvy již nežijí a nemá dále cenu se příliš zabývat výzkumem nebo přímo jejich záchranou. Dokonce se vyskytly úvahy, aby byla vyřazena ze seznamu zvláště chráněných druhů. Údaje získané díky zapojení odborníků, ale i veřejnosti poukazují na aktuální výskyt želvy bahenní a tyto lokality jsou vhodným cílem pro pátrání po původních českých želvách. Dokud se geneticky neprokáže původ jedinců žijících na daných lokalitách, nelze vyvrátit možnost přežívání původních želv. Podobné reliktní populace jsou například v Německu nebo Polsku (populace v Polsku západně od Radomi při řece Zwolence zůstávala dokonce asi 50 let nepovšimnuta). Široká veřejnost se může zapojit do mapování výskytu a přispět k poznání areálu rozšíření želvy bahenní. Pozorování včetně dokladové fotodokumentace je možné zadat pomocí stránek www.biolib.cz (Mapování výskytu obojživelníků a plazů v ČR) nebo použít mobilní aplikaci BioLog, která je dostupná na stránkách biolog.nature.cz.

Záchranný projekt Želva bahenní

Zájem o zjištění původnosti želvy bahenní a hlavně o budoucnost její ochrany vedl organizaci HERPETA k uspořádání semináře, který se konal v Čelákovcích (20.–21. 2. 2014).

Na semináři zazněly přednášky a diskuse týkající se aktuální situace želvy bahenní v ČR, zachování druhu ve volné přírodě a možného návratu na místa, kde byla želva bahenní vyhubena. Během diskuse byl zvolen další postup činností a administrativních úkonů. Prvořadý bude soustavný terénní výzkum a získání informací o želvách ve volné přírodě a o lokalitách, kde se želvy vyskytují či kde by se vyskytovat mohly. Navržen byl i harmonogram setkání, na kterých se budou plánovat a řešit další potřebné činnosti a úkoly v ochraně želvy bahenní.

Rok 2014 se tak stal počátkem cílené snahy o zajištění ochrany a navržení možného repatriačního programu. Vznikla otevřená pracovní skupina zahrnující pracovníky AOPK ČR, muzeí a univerzit a započal tak dlouhodobý projekt „Želva bahenní v ČR“. Na semináři v Hluboké nad Vltavou (10. 3. 2015) byla Zoo Ohrada pověřena garancí budoucího záchranného chovu a evidencí chovných jedinců. Prvními započatými kroky projektu jsou získávání údajů o aktuálním výskytu a hodnocení stanovištních a teplotních charakteristik na vybraných lokalitách (zejména potenciální vhodnost pro úspěšnou inkubaci). Teplotní dataloggerby byly instalovány na dobu jednoho roku (2014–2015) na vybraných moravských (včetně PP Betlém) i českých lokalitách. Vybírány byly lokality s aktuálním výskytem želv i potenciálně vhodné lokality bez současného výskytu želvy bahenní (např. v Polabí).

Želva bahenní patří mezi nejohroženější druhy živočichů v ČR. Je zřejmé, že bez záchranného programu či jeho obdoby a managementových zásahů by mohla z přírody ČR v budoucnu zcela zmizet. Želva bahenní nebyla zatím zařazena mezi druhy, kterých by se týkala nová koncepce záchranných programů AOPK ČR právě proto, že není k dispozici dostatek údajů o aktuálním výskytu. Jedním z cílů projektu je tento nedostatek údajů napravit. Zásadní je i zjištění původu želv nebo příslušnosti k fylogenetickým liniím.